

dr hab. Danuta Guzal-Dec, prof. uczelni
Akademia Bialska im. Jana Pawła II

Biała Podlaska, 23.05.24

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr. Łukasza Komorowskiego

w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie ekonomia i finanse

pt. „*Smart villages* jako koncepcja rozwoju obszarów wiejskich”,

przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Moniki Stanny, prof. IRWiR PAN

oraz promotora pomocniczego dr Anny Rosy

w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk

1. Podstawa formalna recenzji

Podstawą wykonania recenzji jest podjęta w dniu 3 kwietnia 2024r. Uchwała Rady Naukowej IRWiR PAN w sprawie wyznaczenia mnie na recenzenta w przewodzie doktorskim mgr. Łukasza Komorowskiego. Zgodnie z wymaganiami ustawowymi stawianymi rozprawom doktorskim, powinny one stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a kandydat powinien wykazywać się ogólną wiedzę teoretyczną w danej dyscyplinie naukowej oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Mając to na uwadze, przy ocenie rozprawy doktorskiej mgr. Łukasza Komorowskiego, przyjąłem następujące kryteria: znaczenie podjętej tematyki, poprawność w sformułowaniu celów, pytań i hipotez badawczych, metodykę badań, strukturę rozprawy oraz jej stronę warsztatową.

2. Podstawowe informacje o rozprawie

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska liczy łącznie 197 stron. Składa się z 4 rozdziałów merytorycznych, wstępu oraz podsumowania i wniosków. Łącznie 19 stron zajmuje zestaw wykorzystanej w pracy literatury (wykorzystano w przeglądzie pozycje

literatury krajowej i zagranicznej). Następnie znajdują się wykazy rysunków i tabel – 13 tabel i 55 rysunków oraz aneks z 4 załącznikami.

3. Znaczenie tematu

Rozwój jednostek terytorialnych (postrzegany w ujęciu rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego) to proces złożony, co wynika ze złożoności tych jednostek oraz ich otoczenia. Podstawowe jednostki terytorialne mają charakter lokalnych systemów społeczno-gospodarczych, które z kolei funkcjonują w ramach większych mezo- i makrosystemów, a więc impulsy rozwojowe mogą pojawiać się zarówno wewnątrz jednostek, jak i na zewnątrz – w ich otoczeniu. Na charakter procesów rozwoju zachodzących w danej jednostce przestrzennej znaczący wpływ ma jej wielkość geograficzna oraz liczba mieszkańców czy typ osadnictwa. Procesy globalizacji i integracji indukujące wzrost konkurencyjności z jednej strony stymulują procesy rozwoju, a z drugiej generują coraz więcej wyzwań rozwojowych o charakterze ekonomicznym, społecznym i środowiskowym. Ze względu na złożoność współczesnych problemów rozwoju ważne są stała ewaluacja polityk rozwoju i poszukiwanie koncepcji oraz narzędzi adekwatnych do rozwiązywania nowych, identyfikowanych problemów rozwoju.

Szczególnie trudnym, w aspekcie poszukiwania właściwych koncepcji i przyjęcia określonych działań praktycznych, jest kreowanie i zarządzanie rozwojem na obszarach wiejskich, w tym zwłaszcza obszarach peryferyjnych. Obok pewnych szczególnie widocznych na tych obszarach problemów takich jak np. depopulacja, pojawiają się nowe wyzwania takie jak zmiany klimatyczne, czy dostępność cyfrowa uwidaczniające się z różnym natężeniem w poszczególnych regionach.

W polityce rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej koncepcja *smart villages* pojawiła się wobec potrzeby wdrażania założeń Strategii Europa 2020, której priorytetami są rozwój: inteligentny, zrównoważony i inkluzywny. Koncepcja inteligentnego rozwoju obok koncepcji inkluzywnego rozwoju stanowi odpowiedź na poszukiwanie sposobów urzeczywistnienia koncepcji zrównoważonego rozwoju wobec pogłębiających się problemów rozwoju obszarów wiejskich, w tym szczególnie obszarów peryferyjnych (wyludnianie się obszarów wiejskich i odpływ młodzieży) i wyzwań związanych ze zmianami klimatycznymi, czy potrzebą przeciwdziałania wykluczeniu cyfrowemu. W dokumentach Unii Europejskiej pojęcie *smart villages* pojawia się od niedawna (2017r.). Jak podkreśla Autor: „(...) na rozwój obszarów wiejskich wpływają coraz mocniej przemiany technologiczne. Stały się one wyzwaniem dla społeczności lokalnych, zależnych coraz bardziej od Internetu oraz

aktywności podejmowanych w świecie wirtualnym. Wobec tego w badaniach nad obszarami wiejskimi pojawiła się nowa koncepcja – *smart villages* (inteligentna wieś), w której waga przemian technologicznych jest szczególnie podkreślana. W zaledwie kilka lat zyskała ona relatywnie dużą popularność – zarówno wśród badaczy, którzy podejmowali jej temat w swoich pracach, jak i wśród praktyków – stała się ona bowiem jednym z instrumentów wsparcia rozwoju wsi w aktualnym okresie programowania UE”. Autor założył, że przedłożona dysertacja „wypełni lukę w badaniach nad *smart villages* na gruncie ekonomii przestrzennej. W szczególności dotyczącą określenia przestrzennego zróżnicowania obszarów wiejskich pod względem wyzwań lokalnych istotnych z punktu widzenia tej koncepcji”. Podjęta tematyka jest zatem aktualna i ważna w ujęciu zarówno teoretycznym, empirycznym, jak i aplikacyjnym. Wybór tematu pracy uważam zatem za trafny i prawidłowo uzasadniony.

4. Cele, pytania oraz hipotezy badawcze, metodyka pracy

Autor za cel główny przyjął „zbadanie zagadnienia *smart villages*, które w dyskusji nad rozwojem obszarów wiejskich jawi się zarówno jako teoretyczna koncepcja rozwoju, jak również jako instrument polityki rozwoju”. W ramach tak sformułowanego celu głównego wyodrębnił następujące cele szczegółowe:

„– scharakteryzowanie koncepcji *smart villages* jako nowego podejścia do rozwoju obszarów wiejskich oraz określenie jej podstaw teoretycznych na gruncie ekonomii przestrzennej;

– omówienie i ocenę instrumentu *smart villages* w ramach polityki Unii Europejskiej;
– identyfikację przestrzennego zróżnicowania wyzwań rozwoju obszarów wiejskich istotnych z punktu widzenia instrumentu *smart villages*”.

Powyższy układ celów uważam za wewnętrznie spójny i kompleksowy. Zastrzeżenia budzi jedynie użycie w celu głównym sformułowania „zbadanie zagadnienia” i w celu szczegółowym drugim sformułowania „omówienie”. Czynność badania nie stanowi celu badania, zaś termin omówienie poniekąd bliższy jest językowi potocznemu, ale też chyba nie w pełni oddaje zamierzenia poznawcze przyjęte przez Autora.

W pracy Autor postawił następujące pytania badawcze, jak zauważa „pomocne w realizacji celów pracy”:

– Na jakich teoretycznych podstawach kształtuje się koncepcja *smart villages*?
– Jakie są założenia *smart villages* jako instrumentu poprawy jakości życia na obszarach wiejskich?

– Jakie są wyzwania rozwoju obszarów wiejskich, na które instrument *smart villages* ma odpowiadać?

– Jaki jest rozkład przestrzenny wyzwań rozwoju obszarów wiejskich w skali lokalnej?

– Jaka jest istotna różnorodność wyzwań lokalnych z punktu widzenia koncepcji *smart villages*?

W tym miejscu stwierdzam poprawność i kompletność pytań badawczych, dzięki którym Autor sformułował problem badawczy. Wydaje się jednak, że to problem badawczy (zidentyfikowany na bazie wyrycia luki badawczej) powinien być formułowany w pierwszej kolejności, a cele mają służyć rozwiązaniu tego problemu. Jeżeli chodzi o sformułowanie pytania drugiego, po zapoznaniu się z przeprowadzonymi w pracy dalszymi analizami, sugerowałabym użycie zamiast „w skali lokalnej” sformułowania „w układzie gminnym”, dlatego że sformułowanie w skali lokalnej nie jest precyzyjne i może oznaczać przeprowadzenie analiz zróżnicowania przestrzennego wewnątrz gmin lub wewnątrz powiatów, skala lokalna nie odnosi się wyłącznie do poziomu poszczególnych gmin.

Założeniem Autora było udowodnienie tezy, że „*smart villages* jest nową koncepcją rozwoju obszarów wiejskich, u podstaw której leży dążenie do poprawy jakości życia poprzez odpowiedź społeczności lokalnych na zdiagnozowane wyzwania rozwoju”.

By „udowodnić tezę Autor stawia hipotezy:

H1: głównym nośnikiem instrumentu *smart villages* w polityce UE jest podejście LEADER/RLKS;

H2: odmienny jest rozkład przestrzenny wyzwań rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu statycznym i w ujęciu dynamicznym;

H3: nagromadzenie wyzwań rozwoju obszarów wiejskich, istotnych z punktu widzenia *smart villages*, występuje w obszarach peryferyjnych w układach regionalnych.

Hipotezy zostały precyzyjnie sformułowane w odniesieniu do poszczególnych pytań badawczych. Jedyne zastrzeżenia o charakterze poprawności językowej budzi użycie w hipotezie 3 sformułowania, które pojawia się później w tekście „istotnych z punktu widzenia *smart villages*”.

Autor w realizacji przyjętego celu głównego zastosował szereg metod począwszy od metod logicznego rozumowania, a skończywszy na metodach statystycznych. Krytyczny przegląd literatury stanowił podstawę opracowania części teoretycznej pracy. W części empirycznej wykorzystano wielowymiarowe analizy porównawcze, uwzględniono zarówno metody porządkowania liniowego, jak i metody porządkowania nieliniowego. Autor wykorzystał przede wszystkim:

- metodę przekształceń normalizacyjnych z grupy taksonomicznych metod bezwzorcowych – unitaryzację zerowaną;
- syntetyczne indeksy wyzwań rozwoju obszarów wiejskich w dwóch ujęciach – statycznym i dynamicznym;
- metodę grupowania chmur dynamicznych (*dynamic clouds clustering*);
- analizy korelacji.

Do prezentacji danych Autor wykorzystał m.in. kartograficzne metody prezentacji – kartogram właściwy prosty. Zastosowanie metod było adekwatne do postawionych celów i realizowanych zadań badawczych. Walorem pracy warunkującym przejrzystość przedstawianych wyników analiz jest, świadczące o pracowitości Autora, wykorzystanie do prezentacji danych starannie przygotowanych kartogramów. W pracy Autor szczegółowo przedstawił uzasadnienie wykorzystania poszczególnych metod i ich opis.

Pomimo zgłoszonych wyżej nielicznych uwag o charakterze „potknięć językowych” szczegółowa lektura rozprawy mgr Łukasza Komorowskiego pozwala stwierdzić, że cel wynikający z tytułu pracy został poprawnie sformułowany. Podobnie poprawnie Autor sformułował hipotezy badawcze, a następnie w poprawny sposób stosując odpowiednie metody prawidłowo je weryfikował. Doktorant podejmując kolejne cele szczegółowe, prawidłowo przedstawiając, analizując i interpretując wyniki badań, zrealizował cel główny pracy. Autor scharakteryzował *smart villages* jako teoretyczną koncepcję, instrument polityki rozwoju oraz opracował oryginalne narzędzie do „określenia przestrzennego zróżnicowania obszarów wiejskich pod względem wyzwań lokalnych istotnych z punktu widzenia tej koncepcji”, posługując się zaawansowanymi metodami analizy danych, co pozwoliło mu na oryginalne rozwiązanie postawionego problemu naukowego.

5. Struktura pracy

Struktura pracy jest poprawna i zgodna z koncepcją badawczą. Składa się z 4 rozdziałów merytorycznych, wstępu oraz podsumowania i wniosków. Układ treści jest logiczny, część empiryczna została generalnie właściwie podbudowana przeglądem literatury zawartym w rozdziałach 2-3. Za adekwatną w kontekście przyjętych założeń badawczych uznaję także proporcję części teoretycznej i empirycznej. W rozdziałach 4-5 Autor charakteryzuje wyzwania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w świetle koncepcji *smart villages*, a następnie dokonuje typologii obszarów wiejskich według wyzwań *smart villages* w ujęciu statycznym i dynamicznym oraz identyfikuje obszary o niekorzystnej konfiguracji wyzwań.

W pierwszym rozdziale – zagadnieniach wstępnych Autor przedstawił uzasadnienie podjęcia tematu, założenia badawcze i strukturę pracy, zakres czasowy i przestrzenny badań, metody badawcze i materiały źródłowe. W ramach prezentacji założeń badawczych Autor sformułował cel główny, cele szczegółowe, pytania badacze, tezę i hipotezy badawcze oraz w sposób bardzo klarowny przedstawił schemat procedury badawczej.

W rozdziale drugim pt. „Podstawy teoretyczne koncepcji *smart villages*” prawidłowo, w aspekcie kompletności poruszanych zagadnień, w oparciu o przegląd literatury Autor odniósł się do kwestii konceptualizacji pojęcia *smart villages* wyodrębniając jej komponenty: społeczny i infrastrukturalny. Wskazał podstawy teoretyczne tej koncepcji rozwoju szczegółowo określając jej miejsce w podejściu neoendogenicznym. Prawidłowo „wpisał” koncepcję w jej szerszy kontekst – *smart rural development* i odniósł się do koncepcji *rural resilience*.

W rozdziale trzecim pt. „*Smart villages* jako instrument rozwoju obszarów wiejskich” Autor przybliżył genezę *smart villages* w Unii Europejskiej oraz scharakteryzował, porównał i ocenił interwencje na rzecz inteligentnych wsi we Wspólnej Polityce Rolnej w Polsce oraz innych wybranych krajach Unii Europejskiej. W podrozdziale 3.3. „Podsumowanie analizy instrumentu *smart villages*” Autor w wyniku analiz przeprowadzonych w podrozdziałach pierwszym i drugim wyróżnił pięć uniwersalnych wyzwań, na które ma odpowiadać *smart villages* jako instrument polityki UE: przemiany ludnościowe, aktywność społeczną, cyfryzację, zmiany klimatyczne oraz polaryzację rozwoju. Analizy przeprowadzone w tym rozdziale umożliwiły także weryfikację hipotezy pierwszej zakładającej, że „głównym nośnikiem instrumentu *smart villages* w polityce UE jest podejście LEADER/RLKS”.

W rozdziale czwartym pt. „Wyzwania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w świetle koncepcji *smart villages*” Autor na bazie wyzwań uniwersalnych identyfikuje lokalne (gminne) wyzwania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce i operacjonalizuje je przy pomocy wskaźników empirycznych w ujęciu statycznym i dynamicznym. Następnie przedstawił rozkłady przestrzenne wszystkich zidentyfikowanych wyzwań, zarówno natężenie, jak i kierunki przemian. W wyniku tego badania Autor przedstawił sumaryczne indeksy natężenia wyzwań lokalnych na obszarach wiejskich w Polsce, a także wskazał gminy z nagromadzeniem poszczególnych wyzwań.

W rozdziale piątym pt. „Typologia obszarów wiejskich według wyzwań *smart villages*” Autor kontynuuje badanie empiryczne w celu identyfikacji przestrzennego zróżnicowania wyzwań rozwoju obszarów wiejskich. Autor zaprezentował typologię obszarów wiejskich w ujęciu statycznym i dynamicznym i na tej podstawie dokonał identyfikacji obszarów

o niekorzystnej konfiguracji wyzwań w ujęciach statycznym i dynamicznym. Wyniki badań prezentowane w rozdziałach czwartym i piątym były przydatne do weryfikacji hipotezy drugiej i trzeciej.

W rozdziale szóstym Autor dokonał syntezy wyników badań, weryfikacji hipotez, wskazał rekomendacje, wymiar praktyczny oraz ograniczenia przeprowadzonych badań. Weryfikacja hipotez służyła Autorowi do udowodnienia tezy, że „*smart villages* jest nową koncepcją rozwoju obszarów wiejskich, u podstaw której leży dążenie do poprawy jakości życia poprzez odpowiedź społeczności lokalnych na zdiagnozowane wyzwania rozwoju”.

6. Ocena strony warsztatowej

Przedłożona dysertacja jest poprawnie przygotowana pod względem warsztatowym. Wnikliwy i krytyczny przegląd literatury krajowej i zagranicznej pozwolił w pełni wykazać się Autorowi ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie naukowej ekonomia i finanse, a poprawnie przygotowane założenia koncepcyjne, struktura pracy oraz zastosowana metodyka wskazują na opanowanie umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Język pracy jest poprawny i wykazujący cechy języka naukowego. Lektura dysertacji utwierdza w przekonaniu, że Doktorant, posiada już duże doświadczenie w przygotowywaniu prac naukowych. Język jest precyzyjny, a Autor wnikliwie dokonuje przeglądu literatury, podejmując się krytycznej refleksji nad przywoływanymi poglądami. Zdarzają się jedynie bardzo rzadko drobne potknięcia językowe.

Recenzent dostrzega włożony przez Autora duży nakład pracy w przegląd literatury, w tym dokumentów oraz w zebranie i zestawienie danych wtórnych. Walorem pracy jest klarownie przedłożona koncepcja wskazująca szczegółowy opis czynności badawczych. Recenzowana praca jest dowodem bardzo dobrej znajomości analizowanej przez Autora problematyki. Wybór i zastosowanie odpowiedniej metodyki skutecznie umożliwiło realizację postawionych przez Autora celów dysertacji. Praca została przygotowana starannie zarówno pod względem redakcyjnym, jak i edytorskim. Język recenzowanej pracy ułatwia śledzenie toku rozumowania Doktoranta i bezdyskusyjnie wykazuje cechy języka naukowego. Użycie w zakresie metody graficznej prezentacji danych kartogramów dla zobrazowania przeprowadzanych analiz ułatwia odbiór prezentowanych wyników badań. To wszystko świadczy o tym, że Autor bardzo dobrze opanował umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Uwagi dyskusyjne

Autor skoncentrował się na poszukiwaniu podstaw teoretycznych koncepcji *smart villages* natomiast dość pobieżnie prowadzi dyskusję w obszarze analizy porównawczej *smart villages* vs. inne aktualne koncepcje rozwoju obszarów wiejskich (koncepcja rozwoju wielofunkcyjnego oraz koncepcja (przyjęty paradygmat) zrównoważonego rozwoju). Autor nie pokazuje relacji między tymi koncepcjami, a zważywszy na temat rozprawy „*Smart villages* jako koncepcja rozwoju obszarów wiejskich” przedstawienie analizy porównawczej z innymi koncepcjami w jednym miejscu w pracy mogłoby jeszcze klarowniej pokazać specyfikę badanej koncepcji.

We wstępie Autor zauważa, iż „badania ekonomiczne próbują wpisywać się w aktualne (w danym czasie) procesy społeczno-gospodarcze i związane z nimi wyzwania. Wyrazem tego są ewoluujące przedmioty badań, które prowadzą do tego, że w danym czasie dominują określone podejścia badawcze i koncepcje teoretyczne” (z czym należy się zgodzić). Dalej wzmiankuje o koncepcjach zrównoważonego rozwoju i wielofunkcyjnego rozwoju, następnie odnosi się do koncepcji *smart villages* stanowiącej odpowiedź na przemiany technologiczne jako istotne wyzwanie dla społeczności lokalnych. Następnie Autor wskazuje, że koncepcja *smart villages* jest „kolejnym krokiem w ewolucji wspomnianych podejść, osadzając rozwój obszarów wiejskich w realiach cyfryzacji oraz innych aktualnych wyzwań”. Zarówno w „Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu (obowiązującej kiedy powstawał dokument *EU action for smart villages* (2017r.), z którego pochodzi przyjęta przez UE robocza definicja *smart villages*, jak i w dokumencie Komisji Europejskiej (2019) „Towards Sustainable Europe by 2030” to zrównoważony rozwój i jego cele jawią się jako obowiązujące „kierunkowskazy” rozwoju w polityce rozwoju UE. Dyskusyjne zatem jawi się stwierdzenie Autora, że „*smart villages* to krok w ewolucji podejść”. Czy nie jest to raczej koncepcja „narzędziowa” względem koncepcji zrównoważonego rozwoju?

Przyjmując wiele innych koncepcji rozwoju takich jak: rozwój wielofunkcyjny, rozwój zrównoważony, rozwój inkluzyjny, odnowa wsi, za aktualne przecież koncepcje rozwoju obszarów wiejskich pojawiają się pytania: jakie są relacje do innych koncepcji i „moc” naukowa koncepcji *smart villages*. Autor w różnych miejscach poniekąd przywołuje i odnosi się do tych koncepcji, ale brakuje takiego kompleksowego odniesienia się w jednym miejscu w pracy. Bezsprzecznie zgadzam się natomiast z odwołaniem się do koncepcji (modelu) neoendogenicznego rozwoju, *smart rural development*, czy *rural resilience* jako tych stanowiących ramy koncepcyjne dla *smart villages*.

W podsumowaniu rozdziału pt. „*Smart villages* w świetle wybranych koncepcji rozwoju” Autor zauważa „jest ona silnie powiązana z innymi koncepcjami, stosowanymi w ich ramach pojęciami i twierdzeniami, czy systemami wartości przez nie reprezentowanymi. Takimi są (...) koncepcje związane z rozwojem neoendogenicznym, zasobami ludzkimi (które pomagają w objaśnianiu poziomu działania *smart villages*), inteligentnym rozwojem obszarów wiejskich (który rzuca światło na szersze procesy regionalne), czy odpornością wsi (która jest poniekąd celem *smart villages*)”. Przy czym Autor na początku jako obowiązującą w pracy przyjmuje roboczą definicję Komisji Europejskiej, w której jak Autor podaje „nadrzędnym celem inteligentnej wsi jest poprawa jakości życia mieszkańców”. Dlatego niejasne jest stanowisko Autora co do określenia pożądanego celu *smart villages*.

Ważny etap analizy stanowi próba modelowego ukazania koncepcji na Rysunku 2.1. „Elementy *smart villages*”. Posiłkując się przeglądem literatury Autor wymienia tu takie elementy jak: smart infrastruktura, smart instytucje, smart usługi, smart społeczność i smart inicjatywy. Opis schematu jest dosyć lakoniczny. Co prawda Autor stwierdza, że wszystkie te elementy są wobec siebie komplementarne i wzajemnie się przenikają, niemniej jednak na zaprezentowanym schemacie jednokierunkowe strzałki prowadzą bezpośrednio od smart infrastruktury i od smart społeczności do smart inicjatyw i o ile taka zależność może nie dziwić w przypadku relacji smart społeczność - smart inicjatywy, o tyle wydaje się, że sama smart infrastruktura nie przełoży się na smart inicjatywy i wymaga to powiązania ze smart społecznością. W schemacie tym smart inicjatywy widnieją jako element *smart villages*, nie są natomiast pokazane zależności wskazujące na ich oddziaływanie na pozostałe elementy (Autor stwierdził, że elementy przenikają się, ale na schemacie nie jest to tak widoczne). Poza tym, jak się wydaje, brakuje chociaż sygnałnego opisu innych ważnych zależności na linii: smart społeczeństwo - smart infrastruktura, smart infrastruktura - smart usługi, smart społeczność - smart instytucje. Informacje te poniekąd znajdują się w różnych partiach tekstu.

W schemacie na rysunku 2.3. przy zasobach finansowych nie jest do końca jasne dlaczego Autor budżet lokalny umieścił bliżej krańca rozwój egzogeniczny. Nie jest jasne dlaczego w schemacie zasobów inteligentnej wsi jako zasób endogeniczny Autor nie zamieszcza środowiska naturalnego, chociaż w opisie do tego zasobu się odwołuje. W opisie tym warto byłoby się też odnieść do *rural amenities*.

Z uwagi na fakt, że przedmiotem badań jest wybrana koncepcja obszarów wiejskich, którą Autor analizuje jako teoretyczną koncepcję oraz jako instrument polityki rozwoju Unii Europejskiej przekaz uatrakcyjniłoby przybliżenie „kondycji rozwojowej” tych obszarów w Unii Europejskiej. Autor w części empirycznej w rozdziałach 4-5 operacjonalizuje

wyzwania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w świetle koncepcji *smart villages*, ale nieco brakuje takiego wprowadzenia z jakimi specyficznymi wyzwaniami rozwoju obszarów wiejskich Unii Europejskiej mierzyć się ma instrumentarium polityki rozwoju w stosunku do wyzwań rozwojowych obszarów wiejskich z innych regionów świata, należy bowiem pamiętać że inne trajektorie realizacji koncepcji będą dotyczyły innych regionów świata. Przedłożona uwaga nie umniejsza znacząco wartości pracy, gdyż poniekąd opisy interwencji WPR na rzecz inteligentnych wsi wskazują na tę kondycję i wyzwania dla polityki Unii Europejskiej.

Pewne zastrzeżenia budzi weryfikacja hipotezy 3, przyjmującej że nagromadzenie wyzwań rozwoju obszarów wiejskich, istotnych z punktu widzenia *smart villages*, występuje w obszarach peryferyjnych w układach regionalnych. Termin nagromadzenie zdaniem recenzenta nie jest tożsamy z wystąpieniem łącznie „pięciu z pięciu” zdiagnozowanych wyzwań. Jeżeli, jak Autor zauważa, nagromadzenie wyzwań wystąpiło na obszarów peryferyjnych w przypadku przemian ludnościowych, aktywności społecznej, cyfryzacji i polaryzacji rozwoju, a jedynie nie wystąpiło w przypadku zmian klimatycznych, to mamy tu do czynienia jednak z pewnym nagromadzeniem wyzwań. Warto też zauważyć, że zmiany klimatyczne to inny typ wyzwania względem pozostałych czterech (to wyzwanie ściśle związane z warunkami naturalnymi i antropopresją, więc zwłaszcza na terenach peryferyjnych o mniejszej gęstości zaludnienia jego oddziaływanie będzie odmienne w porównaniu do pozostałych wyzwań).

Konkluzja

Dokonując oceny pracy, jednoznacznie wyrażam opinię, że praca mgr. Łukasza Komorowskiego pt. „*Smart villages* jako koncepcja rozwoju obszarów wiejskich” spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w obowiązujących przepisach – stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Kandydat wykazał się ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej ekonomia i finanse oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Wnoszę do Rady Naukowej IRWiR PAN o jej dopuszczenie do publicznej obrony.

D. Gural-Dee